

ASA WIKFORSS:**Alternatívne fakty. O poznaní a jeho nepriateľoch**

Bratislava: Ikar 2021, 256 s.

Zo švédčiny preložil: Jozef Zelizňák

Sociológ Jan Keller označil dnešnú spoločnosť za dezinformačnú spoločnosť a pri pohľade na spôsobe, ako média „prezentujú“ realitu, sa s ním dá súhlasiť. Zápas o interpretáciu skutočnosti nie je nič nové, ale inovácie a pokrok informačných a komunikačných technológií priniesli so sebou nevídané a znepokojivé fenomény. Vzhľadom na túto skutočnosť je problematika recenzovanej knihy nanajvýš aktuálna. Čo je poznanie? Aká je jeho povaha, vzťah k presvedčeniam, akú funkciu majú presvedčenia pri formovaní postojov a v konaní? Jestvuje objektívna pravda platná pre všetkých, alebo je to len fikcia? Aké sú psychologické a epistemologické úskalia poznania, Ako im možno čeliť? Je naša doba dobou postfaktovou a postpravdovou? Sú falibilizmus a korigovateľnosť poznania dôvodom na relativizmus? Tieto a mnohé iné otázky späté s psychológiou a teóriou poznania tematizuje a riešenia ponúka kniha z pera švédskej analytickej filozofky Asy Wikforssovej.

Motiváciou pre napísanie knihy boli prezidentské voľby a inaugurácia Donalda Trumpa 20. januára 2017 v USA, keď sa objavil výraz „alternatívne fakty“. Hoci podnetom pre švédsku filozofku boli politické udalosti a jej obavy, aké dôsledky bude mať zvolenie Donalda Trumpa na demokratické inštitúcie, problematika knihy je zásadnejšia a relevantná aj dnes, keď zápas o interpretáciu skutočnosti nadobudol znepokojivé podoby v súvislosti s celosvetovou pandémiou. Zámer Wikforssovej nie je teda výlučne len teoretický, ale politický (jej príklon k liberálnej demokracii je očívidný), lebo sa koncentruje na to, že pravdivé a objektívne teoretické poznanie má relevantnú úlohu v demokracii. Z tohto dôvodu je pochopiteľný aj termín „nepriatelia poznania“, ktorý pôsobí na prvý pohľad dosť nepatrične.

Švédska filozofka sa vo svojej vedeckovýskumnej práci pohybuje na pomedzí filozofie jazyka a filozofie mysle a patrí k tým zriedkavým akademikom, ktorí dokážu odborné témy priblížiť verejnosti populárnou a zrozumiteľnou formou. Túto schopnosť demonštrovala aj v šiestich kapitolách danej knihy, pričom obhajuje racionalitu a sociálny charakter poznania. „Zoči-voči kakofónii protichodných hlasov človek

ľahko podľahne beznádeji. Vzdá sa viery v rozum a v možnosť nájsť pravdu. A práve to od nás apoštolí „postpravdy“ chcú (s. 6).

V prvých dvoch kapitolách (*Rezistencia voči poznaniu, Fakty*, 7 – 37, 38 – 71) sa analyzuje povaha poznania v intencii Platónovej definície z dialógu *Theaitetos*, jeho troch podmienok, jeho odlišnosť od presvedčenia ako mentálneho stavu situovaného v hlave jedinca, rozoberajú sa odlišnosti medzi propozičným a nonpropozičným poznaním (vedieť, že... a vedieť, ako...), rozoberá vzťah medzi faktmi a poznaním, pričom fakt sa pokladá za entitu nezávislú od našej jazykovej alebo mentálnej reprezentácie, vzťah medzi pravdou a faktom. Akcent sa kladie na odmietnutie alternatívnych faktov, názoru, že všetky fakty sú iba sociálnou konštrukciou, čo predstavuje obľúbenú tézu postmodernizmu. Wikforssová analyzuje, že nemožnosť absolútnej istoty empirického poznania neznačí zavrhnutie objektívnej pravdy a akceptáciu faktov. Treba pripomenúť aj to, že analyzuje aj úlohu pojmov, ich univerzálnosť na rozdiel od jazyka a povahu. Odmieťa tézu, že rozličná konceptualizácia, rozličné deskripcie faktov potvrdzujú relatívnosť pravdy a alternatívnosť faktu. Na predložených úvahách je sympatická exemplifikácia tvrdení na príkladoch z akademického aj politického, prevažne však švédskeho a amerického prostredia (Wikforssová študovala na Kolumbijskej univerzite a v Oxforde).

V prvej kapitole je dôležité jej zistenie, že „rezistentnosť nevykazujeme voči faktom, ale voči poznaniu“. Podľa nej treba rozlišovať medzi dvoma druhmi rezistencie; vedome alebo nevedome sa vyhýbame akceptovať relevantné informácie, overiť si svoje presvedčenie a veríme tomu, čomu chceme veriť. Mechanizmy, ktoré pôsobia na to, že neakceptujem dostupné poznanie, sa tematizujú v tretej kapitole *Skreslené myslenie* (s. 72 – 97). V tejto kapitole uvádza psychologické poznatky a experimenty, ktoré objasňujú, ako selektívne kognitívne spracúvame a vyhodnocujeme tie informácie, ktoré potvrdzujú naše presvedčenia. Opiera sa o práce anglického psychológa Petra Wasona o potvrdzujúcom skreslení, ktoré je dobre preskúmaným fenoménom, a o fenomén tzv. *myside bias*. Okrem toho sa opisuje aj takpovediac politicky motivované uvažovanie a nastoľuje sa problém, ako tieto procesy vysvetliť aj z evolučného hľadiska. V tomto kontexte sa spomína práca Dana Sperbera a Huga Merciera, podľa ktorých síce potvrdzujúce skreslenie neprispieva k poznaniu jedinca, ale je prospešné pre poznanie skupiny (s. 89).¹ Dôležité je v tom smere zistenie, že štandardný pohľad na racionalitu a rozum je chybný. „Schopnosť argumentovať nie je v prvom rade individuálnou supersilou, ale formou komunikácie a čímsi, čo najlepšie robíme spolu. To posledné, čo nám treba na overenie pravdivosti vlastných argumentov, je stiahnuť sa ako Descartes a premýšľať osamote“ (s. 90). V tejto kapitole nájdeme aj

---

¹ Mimochodom, český preklad s názvom *Záhada rozumu* vyšiel v roku 2019.

experimenty s konfabuláciou, s takzvanou slepou voľbou, teda že uvádzame dôvody voľby, ktorú sme fakticky nevykonali. Všetky témy, ktoré sa tematizujú v tejto časti, okrem iných aj otázka, ako poznávajú zvieratá, uzatvára Wikforssová tým, zvieratá a ich poznávanie nezahŕňujú potvrdzujúce skreslenie, a akcentuje to. Požiadavka dobrých dôvodov a evidencie v našom poznaní plní sociálnu funkciu, aby sme sa dokázali navzájom presvedčiť a spolupracovať (s. 92 – 93). Samozrejme, práve potvrdzujúce skreslenie sa využíva na potvrdenie neracionálnosti človeka, čo ide ruka v ruku s javmi ako *belief perseverance*, kognitívna vytrvalosť (skôr „zotrvačnosť“) ohrozuje racionalitu.

V štvrtej kapitole *Lži, nepravdivé správy a propaganda* (s. 98 – 142) sa autorka venuje funkcii jazyka v poznaní, schopnosti „čítať myseľ iného“ (v texte sa uvádza „vciťovania“, *theory of mind*), komunikácii prostredníctvom reprezentácií. Lebo to všetko umožňuje akumulovať poznanie ako základ pre spoluprácu, ale aj pre podvádzanie a klamanie. Je to práve jazyk, ktorý nám umožňuje rozličné triky a zavádzanie. Wikforssová si všíma si typy lži a ich funkciu (tzv. biela alebo modrá lož), rozdiel medzi klamaním a nezáväzným táraním. Osobitne sa venuje aj internetu a polarizácii faktov na jeho základe (s. 112 – 113), vzťahu medzi filtrovaním informácií a našimi presvedčeniami, druhom filtrov (naš okruh známych) opisuje Dunningov-Krugerov efekt (ide o nepriamu úmeru medzi sebavedomím a naším poznaním), spochybňovanie expertízy, pričom opakuje, že významnú úlohu zohráva dôveryhodnosť zdrojov. Leitmotív úvah, ktoré prezentuje filozofka, sa stále vracia, totiž že nemáme právo na vlastné „fakty nám nepatria, patria svetu“ (s. 121). Vnútorne a externé kognitívne skreslenie, psychologické a mediálne, spolu preto vytvorili tie známe informačné bubliny – spoločenské bubliny názorov, ktoré sa posilňujú navzájom a sú izolované od názorov iných bublín“ (s. 121). V závere sa komentujú a rozoberajú dezinformácie, *fake news*, konšpiračné teórie a ich druhy, dva typy spochybňovania presvedčení: prekladateľ nesprávne hovorí o dôkazoch proti našim presvedčeniam, lebo vždy ide o evidenciu. Ide jednak o vyvracanie pravdivosti obsahu presvedčení (prekladateľ použil termín „vyvracač“, asi by tu bol adekvátnejší výraz „pochybovač“ alebo „popierač“); jednak ide o podrývanie, spochybnenie evidencie v prospech presvedčenia (tu prekladateľ použil slovo „podkopávač“) (s. 125). V kapitole sa rozoberá aj problematika dôvery na pozadí príkladov z médií a dezinformácie autoritatívneho štátu. Autorka konštatuje, že napriek pochybovačom a nepriateľom poznania viera v objektívnu pravdu nie je konzervatívna a dogmatická, ale naopak.

Piata kapitola *Poznanie a škola* (s. 143 – 177) je mimoriadne zaujímavá aj pre slovenského čitateľa so zreteľom na prebiehajúcu reformu školstva a presadzovanie

konštruktivistickú pedagogiku.² Na pozadí empirických výskumov z oblasti pedagogiky a vzdelávania sa názorne a fundovane demonštruje, ako táto neurčito artikulovaná idea prispela k úpadku školského vzdelávacieho systému vo Švédsku, Veľkej Británii a Francúzsku (výskumy autorov ako Andreas Schleicher, Jonas Linderöth, Eric Donald Hirsch, Daisy Christodoulou, Jan-Eric Gustafsson a i.). Wikforssová uvádza výsledky PISA a TIMSS a snahy zvrátiť negatívny trend, ale v paradigme konštruktivistickú pedagogiku s jej individualizáciou vyučovania zameraného na žiaka, na projekty, s oslabením obsahu vzdelávania, sa tieto snahy minuli účinkom a negatívne efekty (problémy so základnými kompetenciami ako čítanie, písanie, počítanie) sa podpísali pod úroveň najslabších žiakov. Všetky výskumy dokladajú, že konštruktivistická pedagogika s cieľom demokratizovať vzdelávanie si nevšima psychológiu učenia a pamäti a pridáva sa filozofickým ideám konštruktivismu, teda práve toho, čo dnešný stav poznania vyvrátil. To, spolu s oslabovaním pozície učiteľa ako sprostredkovateľa poznania, má negatívny vplyv na vzdelávací proces. Popieranie významu teoretického poznania a zdôrazňovanie jeho protikladu voči praktickým zručnostiam deformuje vlastné zámery pedagogiky a vzdelávania – kritické myslenie, tvorivosť a komunikačné schopnosti. „To, do akej miery vieme posúdiť argument, bude vždy závisieť od nášho faktického poznania. [...] Kritické myslenie sa dá vyučovať, nie však ako generická schopnosť, ale len v súčinnosti s vyučovaním faktov“ (s. 176). Fungujúca demokracia predpokladá rozumný dialóg a trieštenie pohľadu na svet vedie k vyhroteniu, ktoré túto debatu znemožňuje. V záverečnej šiestej kapitole s názvom *Čo môžeme urobiť* (s. 178 – 217) sa Wikforssová venuje štyrom faktorom: kritickému mysleniu, kritike zdrojov, úlohe odborníkov a charakteristike dobrej diskusie (s. 179). Opisuje jednotlivé faktory, ale zároveň pripúšťa, že diskutovať s nepriateľmi poznania je nemožné (uvádza tu príklad Bernarda Russella, ktorý odmietol diskutovať s Oswaldom Mosleym, zakladateľom britskej fašistickej strany (s. 210 – 211)). Pripomína, že oddeľovať emócie a racionálne myslenie je nesprávne, a aj nebezpečné. V zhrňujúcom manuáli podáva tipy, ako zápasíť so s kognitívnymi skresleniami, externými aj internými prekážkami poznania a kritického uvažovania. Kniha zahŕňa aj rozsiahly poznámkový aparát a literatúru.

Ide o zaujímavú a podnetnú publikáciu, ktorá z perspektívy analytickej filozofie približuje stratégie racionálneho kritického myslenia, pričom externe aj interné prekážky objektívneho poznania posudzuje z pohľadu teórie poznania aj psychológie. Ukazuje, že aj abstraktná disciplína, akou je filozofia, môže ponúknuť spoločnosti niečo relevantné. Žiaľ, v texte sa nachádzajú neadekvátne pretlmočenia odborných

---

² S predstavou konštruktivistickú pedagogiku som sa v domácom kontexte stretla na seminári v rámci projektu APVV. Jej predstaviteľky síce nevedeli jasne pomenovať východiská tohto prístupu a odvolávali sa na Jeana Paigeta, ale mali jasno v tom, ako takto vyučovať literatúru v školách.

výrazov, miestami ide o nepochopenie významu, napríklad v celom texte sa operuje termínom „dôkaz“, hoci ide o evidenciu, nerozlišuje sa medzi poznaním ako procesom a výsledkom, medzi poznatkom a poznaním a pod. Napriek nedostatkom vzniknutých pri preklade zo švédčiny knihu možno odporúčať širokej akademickej verejnosti, ktorá bezvýhradne nepreferuje relativizmus a epistemologický konštruktivizmus, odlišuje hodnotenie a poznanie, subjektívnosť presvedčenia a objektívnosť poznania. Aj súčasný vyhrotený naratív na margo nového koronavírusu Covid-19 potvrdzuje význam a užitočnosť tejto knihy.

Tatiana Sedová

Tatiana Sedová
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
811 09 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: tanasedova@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1888-9592>